
LA PEDAGOGIA LITERÀRIA EN LA PRÀCTICA EDUCATIVA DE L'ESCOLA DE PRINCIPI DEL SEGLE XX

Mª Jesús Llinares Ciscar¹

Universitat de València

Introducció

Al llarg dels anys, l'anàlisi de les distintes pràctiques educatives que s'han anat desenvolupant en diferents àmbits ha permès conèixer, no sols l'evolució de la pedagogia literària, sinó també les formes educatives i els principis pedagògics en què es recolzava. Les pràctiques educatives són registres que doten de significat els principis pedagògics al ser referents necessaris per a poder percebre la història de l'educació des de diferents angles. A través d'elles, es pot analitzar, entre altres coses, el llenguatge que s'utilitzava en l'escola passada, un llenguatge que intentava unir tres mitjans d'expressió: la paraula, la imatge i el so. Encara que, a principi del segle XX, el llenguatge que s'estudiava en l'escola era només el de les paraules, basat fonamentalment en l'aprenentatge de la lectura, l'escriptura, la gramàtica i en tots aquells coneixements geogràfics, històrics i científics que s'acumulaven en els llibres, i que donaven com a resultat una educació bàsicament intel·lectual a l'estar el saber tancat en nocions abstractes que estaven classificades anticipadament en els manuals. Era una escola on s'impartia la pedagogia del llibre.

D'altra banda, es constata que el xiquet sempre havia estat rodejat per un món sonor i visual, ple de coses reals i concretes que estaven en contacte constant amb la naturalesa. Però aquesta realitat que l'envoltava anava canviant a l'entrar en l'escola, ja que en ella no es tenia en compte. Era una escola abstracta on no s'ensenyava a aprendre a pensar, ni a experimentar, ni a expressar-se a través de la realitat presa tal i com es veia.

Partint d'aquestes premisses, s'observa que la pedagogia literària de principi del segle XX es presentava com un conjunt de continguts que s'havien d'aprendre, i no com una sèrie de vivències i experiències amb què entrar en contacte, i que exigien de l'educador per a la seua realització, no sols coneixements suficients de literatura, sinó també psicopedagògics. Aquesta postura es basava en que la literatura educava al xiquet, i era fruit de la cultura que es produïa en la vida, per la qual cosa era fonamental l'aproximació de l'escola a la vida a través de la introducció en l'aula de lectures relacionades amb la vida quotidiana, ja que permetia poder acostar aquestes dos realitats.

El present estudi intenta analitzar la realitat de la pedagogia literària en la pràctica educativa de principi de segle XX, a més de reflexionar sobre les aportacions innovadores que en aquesta temàtica defenia la pedagoga Maria Carbonell. Un dels objectius d'aquest escrit és donar a conèixer algunes de les idees educatives que defenia Maria

1. Contacto: M.Jesus.Llinares@uv.es

Carbonell Sánchez respecte a la importància de la utilització de la pedagogia literària en la pràctica educativa per a aconseguir una educació activa i integral. Idees que van exercir un gran impacte en el camp pedagògic valencià i espanyol de finals del segle XIX i principi del XX, i que la majoria d'elles, actualment, encara es poden subscriure.

Per a la realització del treball s'ha consultat, no solament la producció bibliogràfica d'aquesta pedagoga, sinó també diverses obres i revistes educatives d'aquests anys. Després, s'han confrontat les dades obtingudes amb els corrents pedagògics de l'època, per a poder analitzar les idees que defenia la professora Carbonell. Aquestes idees estaven basades en el postulat de que més que ensenyar literatura en l'escola, s'hauria de fer-la viure llegint el llibre de la Naturalesa, perquè després d'observar i parlar d'edificis, monuments, plantes, no serà desagradable començar a llegir un llibre que tracte d'art, de botànica, de costums...²

Maria Carbonell Sánchez. Notes biogràfiques³

Maria Carbonell naix el 27 d'abril de 1852 a València, ingressa en l'Escola Normal de València cursant els estudis de grau elemental i superior de mestra entre 1871 a 1873. En 1877 obté en l'oposició l'escola de xiquetes de la ciutat de Xest (València). Poc de temps després, torna a presentar-se a oposicions per a poder accedir a una plaça de mestra en la ciutat de València, triant una escola de xiquetes d'aquesta capital. En 1891 obté en la central de Madrid el títol de Mestra de Primera Ensenyança Normal, amb nota d'excel·lent, i en 1898 el títol de Professora Especial de Sordmuts i Cecs. En 1900 va ser anomenada professora de l'Escola Superior de Mestres de Granada. Un any després, permuta a la plaça de València on va estar treballant fins a la seua jubilació en 1922.

Paral·lelament a la docència, participa en diferents Assemblees Pedagògiques de tipus regional, nacional i internacional. Va representar a València en el *IX Congrés d'Higiene i Demografia* celebrat a Madrid en 1898, on es van aprovar les seues conclusions sobre *Higiene escolar*. En l'Exposició Regional de València de 1909, van ser premiades les seues obres amb Medalla d'Or i Diploma de Mèrit. Així mateix, destaca la seua participació en els congressos celebrats a Saragossa, París i Brussel·les entre 1908 i 1910, on defèn la reorganització de les Escoles Normals i la introducció d'una pedagogia activa per a renovar l'educació al considerar-la una ferramenta fonamental per a poder aconseguir un canvi social.

Treballa per un compromís social dirigit especialment als pobres i marginats. Es va implicar en la reeducació de menors, organitzant en 1912 les Colònies Escolars Infantils amb caràcter de reforma social. Aquesta experiència va donar lloc, anys després, al naixement del Tribunal Tutelar de Menors de València en 1923. També constitueix un referent important la seua preocupació i lluita pels problemes pedagògics i socials de la dona, a més del seu actiu treball en favor de l'educació femenina.

2. CARBONELL SANCHEZ, María: «La enseñanza de adultos y la extensión escolar», *Escuela Moderna*, septiembre 174, 1905, pp. 587-590 (cita: p. 589).

3. Per tal d'aprofundir en la seua biografia es pot consultar la tesina de llicenciatura de LLINARES CIS-CAR, Maria Jesús (1985): «*Temas de pedagogía en Maria Carbonell*» dirigida per Alejandro Mayordomo Pérez, Departament d'Educació Comparada i Història de l'Educació, Universitat de València.

Pel que fa a la seua producció bibliogràfica, aquesta és extensa. Segons Martí Alpera, és de la seua generació, la dona que més ha parlat i escrit sobre educació. La seua obra és en qualitat i magnitud a l'herència que d'aquests estudis ens ha deixat Concepció Arenal.⁴

Entre les seues obres podem destacar els innumerables llibres pedagògics, les obres literàries com les novel·les, els contes, les lectures infantils i les publicacions periòdiques realitzades, tan en revistes professionals d'educació (*L'Escola Moderna*, *Feminal*) com en la premsa diària, col·laborant en periòdics de la seua època com *El Mercantil Valencià*, *El Correu*, *La Veu*, *Les Províncies*.

A manera de síntesi cal dir que, la personalitat i l'obra de Maria Carbonell li va permetre guanyar un lloc significatiu dins del món educatiu de la seua època, no sols per la seua producció pedagògica, sinó també per la seua aportació literària, ja que en els escrits exposava idees innovadores per a solucionar els problemes pedagògics i socials del seu temps.

Un lloc destacat en l'ideari educatiu de la pedagoga valenciana, ho constitueixen les idees i les reflexions que fa respecte a la importància de la pedagogia literària per a aconseguir una educació activa que potencia el desenvolupament autònom de la persona. Argumenta, des de diferents punts de vista, la necessitat d'una reorganització de la pràctica educativa a través de la utilització d'una pedagogia literària. L'objectiu era poder obtenir un ensenyament de qualitat, que manifestarà una posició innovadora respecte als diferents estereotips socioeducatius de l'època.

La literatura com a pràctica educativa en l'escola

Els inicis del segle XX representen un temps de convocatòria per a l'educació literària i per a la renovació del seu sentit i del seu tractament didàctic. De tal manera, podem dir que la pràctica educativa que es realitzava a través de la literatura, anava reflectint la concepció de l'educació i de les idees pedagògiques de l'època. En aquest sentit, la literatura ajudava a conèixer el món que envoltava a l'alumne. Però també, proporcionava unes pautes d'observació que servien per a analitzar la «*màgia de la lectura*». Així, al llegir es desxifraven qualsevol tipus de signes, no sols els del llenguatge escrit, que utilitzava els recursos estilístics com la metàfora, les comparacions, els adjectius, per a donar major colorit al text, sinó també tots aquells recursos que permetien conèixer i valorar la Naturalesa. De fet, la literatura i la realitat que rodejava a l'educand, eren les fonts més pures de tota inspiració educadora, i en elles es trobava tot allò que no estava en els llibres de text.⁵

En aquest context, Maria Carbonell defenia una Pedagogia literària que fora impregnada per l'experiència personal, ja que «el niño se siente autor y actor de todo lo que le sucede y la ficción toma aspecto de realidad en su espíritu».⁶ Aleshores, defenia la idea

4. CARBONELL SANCHEZ, María: *Obras publicadas con motivo del homenaje que le ofrecen sus admiradores*, Valenci, Imp H.F. Vives Mora, 1915, p.5.

5. COSSÍO, Manuel B.: *El maestro, la escuela y el material de enseñanza*, Conferencia de Bilbao, Madrid, Ediciones de La Lectura, 1905.

6. CARBONELL SANCHEZ, María, *op. cit.*, p. 18.

de que no es podia entendre un llibre mentre haguera més paraules que coses que el xiquet poguera conèixer, perquè les paraules només tenien sentit per la seua referència en les coses. Era precís que els signes impresos adquiriren sentit i significat, i només podien tindre-ho si estaven impregnats per abundants experiències personals. Cal tindre en compte que per a entendre les paraules escrites, era necessari que anaren acompanyades per la visió de la realitat a què al·ludien. Per això, la pedagoga valenciana i intel·lectuals de l'època, eren partidaris de que la pedagogia del llibre fora substituïda per una pedagogia literària activa i intuïtiva. La finalitat que es pretenia era poder introduir canvis en l'educació que propiciaren una nova visió del món, utilitzant les aportacions personals dels educands i de la seua realitat.⁷

Certament, en aquest temps, iniciar al xiquet en la literatura previ al seu estudi sistemàtic, i baix la concepció pedagògica de l'escola activa que considerava a l'alumne agent del seu propi procés formatiu, era ensenyar a viure la literatura. Era posar-se en contacte amb ella a través de cançons, romanços, poemes, narracions, contes... que ell poguera comprendre, i que li pogueren interessar, per a poder aconseguir una experiència directa i personal amb les obres literàries. Es pensava que l'escola era la que tenia que promoure la vivència de la literatura en els alumnes a través del contacte directe amb les obres literàries, fent que les visqueren i que les gaudiren en totes les seues formes. Jugar amb la literatura, experimentar amb ella, recrear-la i tornar-la a crear, era aconseguir un enfocament vivencial, actiu i lúdic de la literatura en l'educació.

A més, Maria Carbonell pensava que la literatura també es podia considerar com una obra d'art verbal per a ser recreada, perquè permetia descobrir la realitat, no sols per mitjà de la lectura de les coses, sinó també a través de la comprensió de les paraules llegides, que donaven sentit al text per a poder penetrar en la intenció de l'autor.⁸ En aquest sentit, la professora normalista defenia la idea de desenvolupar el plaer estètic a través del llenguatge i de la temàtica. Argumentava que s'ensenyarà a llegir en la Naturalesa, i en les coses com en un llibre vivent i sempre obert, sent el resum del que els sentits perceben.⁹ Aquesta idea es recolzava en que la cultura literària es podia adquirir en les escoles i en les aules, però també en els camps, en les platges, en les diverses professions, ja que en totes parts es podia observar, comparar, induir, aplicar diferents tècniques d'anàlisi i determinats recursos per a fer una educació més vivencial.¹⁰ Així doncs, enfront de l'educació intel·lectual, abstracta i verbalista on predominava la instrucció, la professora de la Normal de València lluitava per una escola de la vida, per la vida i per a la vida. En aquesta escola, l'educand no era un simple recipient on abocar un contingut de fórmules esquemàtiques i mortes, sinó un ser viu i actiu.¹¹

Recolzada en aquestes idees, la seua proposta intentava acostar la literatura als xiquets a través de la pràctica educativa partint de les idees adquirides en l'observació del món que els rodejava, perquè llegir en el gran llibre del món i de les coses era la gran lectura, i aprendre observant i mirant, la gran ensenyança¹² sent açò no sols una motivació per a habitar-los en la lectura, sinó també per a despertar en ells l'interès per escriure

7. XIRAU, Joaquín: *Manuel B. Cossío y la educación en España*, Barcelona, Ediciones Ariel, 1969., p. 159.

8. CARBONELL SANCHEZ, María: «Luis Vives, pedagogo», *Escuela Moderna*, junio 226, 1910, p. 417.

9. CARBONELL SANCHEZ, María: »Originalidad», *Escuela Moderna*, 217, 1909, p.642.

10. *Ibid.*, p. 645.

11. XIRAU, *op. cit.*, p. 165.

12. CARBONELL SANCHEZ, María: «Las escuelas menagères», *Escuela Moderna*, 232, 1910, p. 19.

composicions on podien manifestar les seues idees, els seus sentiments, les seues expressions personals i tots aquells coneixements que posseïen i que possibilitaven nodrir la teoria que s'anava a estudiar. D'aquesta forma, la literatura estaria present en l'aula com a recurs educatiu, i no sols com a recurs didàctic, a més de tindre com a centre el xiquet per a poder respondre a les seues necessitats. Així mateix, llegir, veure i interpretar teatre, escriure poesies, contes, i el fer descripcions com a pràctica escolar quotidiana, era una experiència que prenia com a element de motivació la literatura al considerar els distints gèneres literaris idonis per a la transmissió de valors educatius. Per això, la utilització de la intuïció i l'afectivitat eren necessaris per a potenciar en l'alumne una actitud positiva cap a l'ensenyament. D'aquesta manera, al llegir en prosa i en vers els grans escriptors i poetes, es trobava en ells aspectes que no es reflectien en els manuals escolars, però que eren fonamentals per a què l'educació es recolzara en les sensacions i vivències de la vida quotidiana. Era la realitat vista a través de la creació poètica, escrivia al 1905 Cossío, per això la pedagoga valenciana ressaltava que

«solo el que aprende a ver y sentir de un modo profundo la riqueza y el valor de la vida, puede llamarse verdaderamente culto. Nuestra época está falta de individuos con personalidades originales, y no se despertará ese espíritu mientras no demos a nuestros niños una educación más personal, enseñándoles a querer, a estudiar, a pensar y a juzgar por cuenta propia. Si ahogamos los gérmenes de las fuerzas individuales en el individuo que se está formando, inútil es que busquemos originalidades en los adultos».¹³

Aquestes idees posaven de manifest l'acceptació de que la vida adulta conservava les notes especials que havia pres durant els primers anys de la vida de la persona, a l'estar el seu futur condicionat per la infància, d'ací la importància que tenia que el mestre observara als alumnes en tots els seus aspectes, per a poder-los orientar. Aleshores, indicava que s'havia d'aprofitar la sorpresa, la curiositat, l'admiració dels xiquets enfront de tot allò que els rodejava, al ser un estímul clau per a desenvolupar el procés d'ensenyança aprenentatge, ja que «nada es indiferente en la educación, lo bueno y lo malo dejan huella en la mente y en el corazón, influyendo sobre el carácter».¹⁴

Una segona idea que articula les noves concepcions i propostes de Maria Carbonell en relació a la literatura com a pràctica educativa, es que el llenguatge utilitzat en la pedagogia literària contribuïa a despertar la intel·ligència, a millorar els sentiments i a augmentar els mitjans d'expressió.¹⁵ Per aquest motiu, revestia gran importància la relació que s'establía entre l'objecte i la seua expressió verbal. Així, a l'observar una cosa, la ment evocava un nom i el nom recordava un objecte. El xiquet coneixia les coses i expressava els seus sentiments per mitjà dels noms. De la mateixa forma, al manifestar les seues impressions utilitzava els adjectius, i a l'exterioritzar la seua voluntat ho plasmava a través dels verbs. Tot quedava resumit a conèixer, sentir i voler.

En aquest sentit, la pedagoga valenciana defenia la introducció en la pràctica educativa d'una pedagogia literària basada en l'activitat de conèixer i de sentir de les persones, així com també era partidària de desenvolupar una didàctica dinàmica i arrelada amb la

13. CARBONELL, *op.cit.*, 1909, p. 645.

14. CARBONELL SANCHEZ, María: «Los sentimientos», *Escuela Moderna*, 198, 1908, p. 82.

15. CARBONELL SANCHEZ, María: «El lenguaje infantil», *Escuela Moderna*, 163, 1904, p. 580.

tradicció folklòrica autòctona que arreplegarà les llegendes, els contes populars, les anècdotes... per a narrar-ho als alumnes amb un fi educatiu. S'aconseguia «lliçons» de totes les coses i s'engrandia els oficis més humils. De fet, en la seua obra titulada «Las mariposas», s'aprofitava tot allò que s'havia observat en un jardí per a anar relatant, en una espècie de lliçó teòrica, la vida de les papallones. Ací, es descrivia amb tot detall, utilitzant una gran varietat de recursos literaris, les impressions que causaven les diferents mutacions per les quals passaven les erugues fins a arribar a ser papallones. Es descrivia la realitat tal i com era, fugint de les històries fantàstiques que s'allunyaven d'ella, « porque los poetas y los pintores suelen crear cosas que están fuera de la realidad, y no es extraño que los que no tienen experiencia como los niños, al mirar y al leer, tomen como real lo que es fingido».¹⁶

Com a conseqüència d'aquestes idees, en la seua obra titulada «Los pastores», que pertany al gènere de les lectures infantils, relatava les penalitats que presentava aquest ofici. Es ressaltava, amb tot detall, les experiències quotidianes viscudes pels personatges com era el dormir en el sòl, o també el patir els rigors del fred i de la calor, enfront de les històries fantàstiques de pastors idíl·lics que no s'assemblaven amb la realitat. La pedagoga defenia la idea que l'ensenyament de la literatura resultava més fructífer si es connectava amb l'entorn i amb els successos de la vida quotidiana. D'aquesta manera, la pedagogia literària, a través de la pràctica educativa, intentava potenciar l'observació de la realitat per a formar individus originals i creatius. L'objectiu era aconseguir desenvolupar en ells el criteri estètic, les creacions poètiques i el gust per tot allò que fora literari. En aquest sentit, la poesia i la realitat eren el «numen» inspirador de l'obra de l'educador.¹⁷

La recreació lúdica de la literatura com a forma educativa. Les lectures infantils

Actualment quan pensem en lectures infantils, encara caiem en un error si pretenem ajustar els gustos dels xiquets al patró ja format que tenen els adults. Als xiquets no els agraden les mateixes coses que als adults. Els agrada el senzill. Es submergeixen en tot allò que és menut, i gaudeixen amb allò que per als adults és insignificant. D'altra banda, el sentit estètic esta basat en els seus plaers i en les seues sensacions. Als xiquets els sedueixen els contrastos i els afalaga el que és viu i animat. La bellesa, tal com l'home culte l'aprecia i l'admira, no cap en la ment, ni en el cor d'un xiquet, escrivia al seu temps Rousseau.¹⁸

En aquest sentit, Maria Carbonell defenia la idea de que la literatura per al xiquet, com activitat pedagògica, no podia ser objecte d'estudi sinó ocasió de contactes per mitjà de l'activitat i del joc. Com a conseqüència, i seguint les idees de la psicologia activa, afirmava que el moviment era una necessitat del xiquet, per això s'havia de procurar des d'un principi, el seu ús gradual i lliure en l'educació. Argumentava que els coneixements elementals es devien comunicar de forma senzilla. Així, al xiquet que és extremadament

16. CARBONELL, *op. cit.*, 1915, p. 520.

17. COSSÍO, *op. cit.*

18. ROUSSEAU, Jean Jacques: *Emilio o de la educación*, Madrid, Editorial Edad, 1964.

mòbil, s'iniciava en les primeres idees de les coses, unint la paraula amb el moviment que volia expressar, però accentuant la mímica. Es procurava que al verb li acompanyarà una acció, ja que en el xiquet l'exercici activava les grans funcions vitals.¹⁹ Doncs, es tractava de la preferència que tenien els alumnes per a aproximar-se a la literatura d'una manera lúdica, enfront de la forma intel·lectual utilitzada per l'adult. En aquest context, indicava que l'estudi de la literatura a través de les lectures infantils no podia ser objecte exclusiu de tractament literari. Era necessari un tractament pedagògic, marcat per la intuïció i per la creativitat, que afavorirà l'aproximació lúdica de la literatura amb la utilització de mètodes pròxims al joc. L'objectiu que es pretenia era aconseguir el desenvolupament autònom del xiquet. Era partidària d'utilitzar el relat d'un succés qualsevol de la vida quotidiana com a principi de motivació, a fi de poder desenvolupar una narració literària. En aquest procés era fonamental l'animació a la lectura, utilitzada com a forma lúdica per a atraure al xiquet, ja que «mientras al enseñar a leer no se cree el gusto por la lectura y se proporcione lecturas comprensibles, curiosas, amenas, excitadoras de la imaginación popular, en cierto grado emocionantes y atractivas, nada se habrá conseguido».²⁰

Principis pedagògics en l'obra literària de Maria Carbonell. Estereotips educatius: L'educació femenina i la promoció de les classes socials

«Coqueterias» és una obra literària que pertany al gènere de la novel·la on trobem grans descripcions de la vida del camp, ressaltant sobretot la verema i l'elaboració del vi amb encant i rústica poesia.²¹ Però també és una obra pedagògica perquè reflecteix un dels problemes que preocupaven als intel·lectuals de l'època: *l'educació de la dona i el seu paper en la societat*. De fet, l'única professió permesa o desitjada per a la dona en aquests anys era el de casar-se, perquè el marit li assegurava la subsistència.²² Per contra, la realitat demostrava que eixos anys de la vida de la dona, eren fonamentals per a començar formalment la seua educació. Encara que es constata que «a priori», s'assignava un paper a la dona del qual li resultarà difícil d'inhibir-se, ja que les coordenades socioculturals en les que vivia des de la infància inclinaven, a l'home a la serietat i a la dona a la coqueteria, per a després afirmar que aquesta qualitat era inherent a la naturalesa femenina.²³ S'esperantaven que la dona s'instruïrà, quan eixa instrucció i cultura general li era quasi més necessària que a l'home, però també miraven amb recel que la dona s'il·lustrarà perquè creien que amb això canviaria l'estat social.²⁴

La novel·la «Coqueterias» intentava conscienciar a la dona del seu paper en la societat i del seu dret a una educació integral com a persona. Va contra l'apologia del luxe i de l'elegància, del soroll dels salons, de l'èxit dels tocats i de la coqueteria com a atractiu

19. CARBONELL, *op. cit.*, 1904, p. 579.

20. CARBONELL SANCHEZ, María: «La enseñanza de adultos y la extensión escolar», *Escuela Moderna*, septiembre 174, 1905, p. 588.

21. CARBONELL, *op. cit.*, 1915, p. 23.

22. ARENAL, Concepción: «La educación en la mujer», *BILE*, 1892.

23. CARBONELL SANCHEZ, María.: «Esposa o mujer», *Escuela Moderna*, 17, 1897, p. 17.

24. CARBONELL SANCHEZ, María: «Frivolidad y lujo en la mujer», *Discursos y Conferencias*, Valencia, Imp F. Vives Mora, 1904, p. 8.

per a dominar l'home, per a atrapar-ho en les xarxes de la superba femenina.²⁵ La novel·la intentava provar que la felicitat domèstica s'adquiria quan s'apartava a la dona de les insulses frivolitats, instruint-la en els seus deures i fent-li entendre la importància de la seua missió com a membre de la societat, a fi que canviaria la concepció que tenia de si mateixa.²⁶

La professora Carbonell pretenia, a través dels seus escrits literaris, novel·les, contes i lectures infantils, ressaltar la importància que tenia l'educació femenina per al progrés de la societat, ja que «los pueblos son agregados de casas, y las casas las gobiernan las mujeres».²⁷ Aquesta idea es reflectia en els diferents contes que va publicar a l'utilitzar un llenguatge clar i senzill que submergia al lector dins de l'ambient real que embolicava als personatges. Així mateix, a través de la descripció de situacions ridícules, intentava posar en relleu el paper que la societat li concedia a la dona, considerada com un «objecte». En aquest context, es constata que el principal rol social i l'única opció que tenia la dona, era el de casar-se. Com a conseqüència d'aquesta situació, la professora de l'Escola Normal de Magisteri de València insistia en el fet que el major obstacle per a la modernització de la dona, era la pròpia dona.

Cal destacar que, no sols en els seus escrits literaris i pedagògics, sinó també en les seues intervencions públiques, la pedagoga atacava durament la postura que adoptava la societat enfront del tema de l'educació femenina, retraient la falta de suport per a poder defensar les idees i opinions relacionades amb aquest tema, perquè

«la presunción masculina agota el repertorio de las burlas para calificar a las mujeres crédulas, complacientes y fáciles de conquistar, y trata de crueles, de insensibles y hasta de incompletas a las que no ponen empeño en atraer, porque muestran amor a su independencia... Nuestra sociedad trata con cierta ironía las cuestiones más arduas y transcendentales y actualmente es hasta de mal tono defender las opiniones e ideas».²⁸

La societat depreciava la dona i només la considerava apta per a la coqueteria i per a exercir «papers d'adorn».

També denunciava la marginació, pel que fa al tracte i a l'educació que rebia la dona. Lamentava les poques institucions que es dedicaven a potenciar en ella la cultura, perquè insistia en el fet que inclús per a formar bones ames de casa es necessitava una instrucció especial teòrica i pràctica que a Espanya no es proporcionava,²⁹ perquè «exceptuando las Escuelas Normales y algún otro centro recientemente creado y poco concurrido, no hay ninguna institución que se proponga el mejoramiento de la mujer».³⁰

A més, proposava a través d'una pedagogia literària, elevar a la dona a la categoria de persona al mateix nivell que l'home, per la qual cosa l'educació hauria de ser integral, enfocada a resoldre les situacions pràctiques que es podien trobar en la vida. Per tant,

25. CARBONELL, *op. cit.*, 1915, p. 22.

26. *Ibid.*, p. 322.

27. *Ibid.*, p. 523.

28. CARBONELL SANCHEZ, María: *Las mujeres del Quijote*, Valencia, Impr Doménech y Taroncher, 1905, p. 75

29. CARBONELL, *op. cit.* 1910, p. 882.

30. CARBONELL SANCHEZ, María: «La Educación Femenina en el Congreso de Bruselas», *Escuela Moderna*, 236, 1911, p. 241.

la literatura tenia que ser utilitzada com un mig de motivació, ja que segons Cervantes s'havia d'aprendre a «conocer al hombre y a dignificar a la mujer, creyéndola capaz de talentos y de virtudes».³¹

Respecte al tema de la promoció de les classes socials, en les diverses obres literàries publicades per la pedagoga es descriu els diferents estereotips educatius propis d'aquesta època que feien difícil poder aconseguir una societat igualitària a través de l'educació. La professora Carbonell defenia que era més just que es fera mèrit de la noblesa pròpia, que de l'adquirida per herència³² engrandint els oficis més humils. En el conte titulat «Flora y Augusta» insistia en la importància de l'educació per a lluitar contra la idea que imperava en aquests anys respecte a aquest tema, escrivint «en la casa de Augusta se tiende ante todo a conservar, con el debido lustre, el puesto social que conquistaron sus ascendientes... Los descendientes de tan ilustre prosapia no han podido rebajarse a ser artistas, agricultores ni comerciantes».³³

Aquests exemples són una bona mostra de que a través de la pedagogia literària, es pot lluitar contra els estereotips socioculturals que impedeixen el desenvolupament del procés educatiu, al mateix temps que permet la utilització de diferents formes i procediments que donen respostes a les diverses necessitats socioculturals que presenten les persones. Respostes que es tradueixen també, en el gust que es manifestava per la literatura, per això era necessari la introducció en l'aula de lectures basades en la cultura que es produïa en la pròpia vida, per a poder acostar la vida a l'escola a través dels gèneres literaris. Com a recurs per a aconseguir-ho, era fonamental la utilització de la lectura individual, dels jocs verbals i dramàtics amb els que es pretenia millorar els aspectes de l'ensenyança aprenentatge que ajudaven a madurar a la persona i a ampliar la seua concepció de la vida, flexibilitzant el pensament i l'expressió, per a poder aconseguir millors resultats en l'educació.

Consideracions finals

En resum, tres anotacions poden descriure les idees de Maria Carbonell en aquest tema que ens ocupa, primerament subratllarem la importància de com la pedagogia literària, a través de la pràctica, podia utilitzar la força educativa de la literatura com a element lúdic per a motivar el desenvolupament del llenguatge, a fi d'aconseguir millors resultats en el conjunt de l'educació, i sobretot, en els aspectes d'ensenyança aprenentatge, al ser la literatura una producció que té com a vehicle la paraula amb un «toc artístic», que realça i engrandeix qualsevol cosa per insignificant que esta siga.

En segon lloc, cal dir que l'aproximació lúdica de la literatura en l'educació, era la millor preparació intel·lectual perquè desenvolupava la iniciativa personal al considerar els gèneres literaris fonamentals per a la transmissió dels valors educatius, principalment, aquells on la temàtica dels quals eren de fons didàctiques moralitzadores, ja que era material que interessava al xiquet al permetre utilitzar la fantasia per a poder respondre a les seues necessitats.

31. CARBONELL, *op. cit.*, 1915, p. 11.

32. *Ibid.*, p. 558.

33. *Ibid.*, p. 523.

I finalment, cal remarcar que per a Maria Carbonell era fonamental la utilització en l'aula d'una pedagogia literària per a crear un ambient favorable cap a l'ensenyament, ja que l'interès pedagògic dels gèneros literaris estava basat en la seua capacitat educativa, cosa que feia que el xiquet fora el protagonista del seu propi aprenentatge. Ací, destacava la importància de la motivació, que mitjançant la pràctica literària, activava els records i feia comprendre les coses. Tot aquest procés millorava l'educació i la feia més viva, al posar en pràctica una metodologia activa lligada a la realitat de l'alumne, amb el propòsit d'acostar l'escola a la vida. Al mateix temps, també desenvolupava la capacitat de juí i de reflexió que afavoria la formació de l'esperit crític de la persona perquè la posava en contacte amb la realitat que l'envoltava, i a més, l'ajudava a lluitar contra els estereotips socioculturals que dificultaven l'educació. Per això, la professora de l'Escola Normal de Magisteri de València insistia en el fet que s'havia d'assumir en la pràctica escolar el valor educatiu dels gèneros literaris, fent reconèixer les seues possibilitats pedagògiques als educadors.

Referències bibliogràfiques

- ARENAL, Concepción: «La educación en la mujer», BILE, 1892.
- CARBONELL SANCHEZ, María: «Esposa o mujer», *Escuela Moderna*, 17, 1897, pp.16-20.
- CARBONELL SANCHEZ, María: «El lenguaje infantil», *Escuela Moderna*, 163, 1904, pp. 578-584.
- CARBONELL SANCHEZ, María: «Frivolidad y lujo en la mujer», *Discursos y Conferencias*, Valencia, Imp F. Vives Mora, 1904.
- CARBONELL SANCHEZ, María: «La enseñanza de adultos y la extensión escolar», *Escuela Moderna*, septiembre 174, 1905, pp. 587-590.
- CARBONELL SANCHEZ, María: *Las mujeres del Quijote*, Valencia, Impr Doménech y Taroncher, 1905b.
- CARBONELL SANCHEZ, María: «Los sentimientos», *Escuela Moderna*, 198, 1908, pp. 81-86.
- CARBONELL SANCHEZ, María: »Originalidad», *Escuela Moderna*, 217, 1909, pp. 641-645.
- CARBONELL SANCHEZ, María: «Las excursiones escolares», *Escuela Moderna*, 209, 1909, pp. 10-20.
- CARBONELL SANCHEZ, María: «Luís Vives, pedagogo», *Escuela Moderna*, junio 226, 1910, pp. 414-419.
- CARBONELL SANCHEZ, María: «Las escuelas menagères», *Escuela Moderna*, 232, 1910, pp. 881-884.
- CARBONELL SANCHEZ, María: «La Educación Femenina en el Congreso de Bruselas», *Escuela Moderna*, 236, 1911, pp. 241-245.
- CARBONELL SANCHEZ, María: *Obras publicadas con motivo del homenaje que le ofrecen sus admiradores*, Valenci, Imp H.F. Vives Mora, 1915.
- COSSÍO, Manuel B.: *El maestro, la escuela y el material de enseñanza*, Conferencia de Bilbao, Madrid, Ediciones de La Lectura, 1905.
- LLINARES CISCAR, Mª Jesús: *Temas de Pedagogía en Maria Carbonell*, Tesina, Universidad de Valencia, 1985.

- LLINARES CISCAR, M^aJesús: «El joc i els joguets: importància educativa en l'obra pedagògica de Maria Carbonell», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, 20 (juliol-desembre), 2012, pp.119-140. DOI: 10.2436/20.3009.01.105
- LLINARES CISCAR, Mª Jesús: «La pedagogia en la formació dels mestres valencians a l'inici del segle XX. Les aportacions de Maria Carbonell per a la reforma de les Escoles Normals», en MAYORDOMO PÉREZ, A. y AGULLÓ LÓPEZ, M.C. (eds): *Mestres d'escola. VII Jornades d'Història de l'Educació Valenciana*, CEIC Alfons el Vell, Universitat de València, 2014, pp. 119-140.
- ROUSSEAU, Jean Jaques: *Emilio o de la educación*, Madrid, Editorial Edad, 1964.
- XIRAU, Joaquín: *Manuel B. Cossío y la educación en España*, Barcelona, Ediciones Ariel, 1969.